

Алесь Пашкевіч

Рух

Аповесць

Усе правы абаронены. Ніякая частка гэтага выдання не падлягае адлюстраванню, капіяванню, захаванню ў базах дадзеных альбо пошукавых сістэмах, распаўсюджванню любымі магчымымі сродкамі і спосабамі без папярэдняга пісьмовага дазволу праваўладальніка.

Пашкевіч, А.

Рух : аповесць / Алесь Пашкевіч. – Мінск : Кнігазбор, 2015. – 120 с.

ISBN 978-985-7119-64-6.

Гэтая кніга – пра вынаходнікаў і нафтамагнатаў, паўстанцаў і цароў, разведчыкаў і здраднікаў, а найперш – пра тых, хто шчыра любіць сваю радзіму.

Гэта, па сведчанні крытыкаў, «сучасны еўрапейскі раман, кампактны і цэльны, які зацягвае і не адпускае да самага фіналу... Твор напісаны яснай літаратурнай мовай, рухавым незамысленым стылем. Агулам ліха распрацаваны індустрыяльны сюжэт з некалькімі паралельнымі лініямі, якія сыходзяцца (і без кахання тут, зразумела, не абышлося).

А што ўласна да беларусаў, то чыгача прыцягвае скразная нацыянальная жытка, якая ўважна адмечана адным з герояў, што ўвасабляе наш народ і яго ментальнасць у яе лепшых праявах сярод народаў свету».

© Пашкевіч А., 2015

© Афармленне. ПУП «Кнігазбор», 2015

© Распаўсюджванне. ТАА «Электронная кнігарня», 2016

Рух

Яго ведаюць усе. Прынамсі – чулі ці сустракаліся. Калі і не з прозвішчам, дык з тым, што яно пачало азначаць у свядомасці грамадства XX і XXI стагоддзяў: ДЫЗЕЛЬ.

І ні тыя стагоддзі, ні грамадства без яго ўжо існаваць не могуць, хоць і не памятаюць. Аднак штодня чуюць і сустракаюцца...

Падчас з'яўлення гэтай аповесці пра лёсы вынаходнікаў і нафтамагнатаў узнікала яскравае жаданне: з таго, што было, ёсць і будзе, вытэсаць рэальнасць, якой, магчыма, і не было, але якая... нараджаецца ва ўяве чытача ці хаця б самога аўтара. Але ж ён – звычайны чалавек, які, здараецца, нават і сябе можа не ведаць. А што казаць пра рэальна дзейсных сто гадоў таму персанажаў?

Вось і давялося, усведамляючы творчы грэх біяграфічнай выдумкі ды абыходзячы цяжкія калядакументальнай прозы, змяняць некаторым героям імёны ці літары ў прозвішчах, пераўвасабляючы іх у двайнікі-цены.

І, спадзяюся, яны не будуць мець на тое крыўды. Ну хоць бы – лепшыя з іх...

Аўтар

I

У шкле вакон кавярні «Vikón» астывала парыжскае сонца.

– Тут не занята? – спытаў цыбаты наведнік.

– Не, калі ласка, – мужчына ў сінім швэдары машынальна кінула галавой і перагарнула старонку тоўстай кнігі. Але чытаць расхацелася, і ён увомірг агледзеў суседа ў спакойным шэрым гарнітуры, затым свае пазногці – і прыхінуўся да спінкі фатэля.

Яны замовілі амаль адно і тое ж: кураня на грылі, салат і

віно. Толькі той, хто ў гарнітуры, – чырвонае, а мужчына ў швэдары – белае.

Сонца спусцілася яшчэ ніжэй на бульвар Монпарнас, адлюстравалася ў соннай Сене ды зноў мякка дзюбнула промнем у шкло. З веранды далягляд закрывала жалезная спаруда ў драўляных рыштаваннях – ужо на трэць узведзеная вежа Эйфеля. Чатырохногую раскірэку не абмяркоўваў толькі нямы... – А як вам гэты монстр? – спытаў мужчына ў швэдары суседа па століку.

– Ды нічога... Забаўна. Здаецца, і сонца да яго ўжо прывыкла: глядзіце, ляжыць на вежы, як на трымальніку

яйка ўсмятку.

- Вы паэт?

- Не, наадварот... - Адкуль жа такая метафара?

- Напэўна, ад перанасычанасці тэхнікай. Я інжынер. Гэта вы, думаю, літаратар, - мужчына ў гарнітуры паправіў пазалочанае пенснэ і кіўнуў на адкладзеную кнігу.

«Швэдар» усміхнуўся: - Не, таксама наадварот. - Ён паказаў шмуцтытул, на якім тлуста значылася «Супраціўленне металу Ёзафа Легера», і працягнуў руку: - Выкладчык тэхнічнай школы Адам Мацкевіч.

- Рудольф Дызель, - назваўся і суразмоўца.

Яны замовілі яшчэ віна і загаварылі, як даўнія таварышы, якія, аднак, адзін пра другога нічога не ведалі. Былі неабароненымі ад алкаголю, паколькі сустракаліся з ім нячаста, а таму хутка захмялелі і яшчэ хутчэй разнаёміліся.

І Рудольф, і Адам нарадзіліся ў Парыжы. Бацькі першага - немцы - некалі мелі тут скуруаную майстэрню, галоўны прыбытак якой прыносіў пераплёт кніг. Аднак пачалася французска-пруская вайна, сям'я падалася ў бежанства ў Англію. Напалеон III са сваім войскам капітуляваў, і трынаццацігадовага Рудольфа выправілі да родзічаў у нямецкі Аўсбург - набірацца навукі. І ён не падвёў: займеў добрую стыпендыю ды закончыў Мюнхенскую вышэйшую тэхнічную школу. А дзевяць гадоў таму па рэкамендацыі свайго настаўніка прафесара Ліндэ зноў вярнуўся ў Парыж на халадзільны завод Хірша і стаў яго дырэктарам.

Лёс Адама быў надзіва падобным: таксама вайна і паязджанства бацькоў... - Неверагодна, - дзівіўся Рудольф, - мой бацька, як і твой, быў пераплётчыкам!

Казімір Мацкевіч, бацька Адама, малады прафесар, звольнены з працы за незалежніцкі светапогляд і «нядобранадзейнасць», вымушаны быў «лячыць» у сваім маёнтку кнігі для ўсёй губерні. Калегі ды сябры спрабавалі

падтрымаць грашыма, але ганарлівы шляхціч крыўдаваў і адмаўляўся. І тады яны пайшлі ў абход: знайшліся сотні кніг, уладальнікі якіх неадкладна захацелі даць ім новае жыццё. Так і з'явілася праца... – Во як! Праўда, да таго ён выкладаў гісторыю ў Віленскім універсітэце, а затым, пакінуўшы пераплётчыцкі варштат, стаў паўстанцам, узяў у рукі стрэльбу ды пайшоў у лес... – Адам узняў келіх і прапанаваў: – Давай... за здароўе нашых бацькоў!

Прыгубілі, і Рудольф удакладніў: – А Віленскі ўніверсітэт – гэта дзе?

– У Літве-Беларусі, – Адам уздыхнуў, бачачы, што суразмоўца застаецца ў неразуменні, пастукаў пальцамі па стале, падсунуў дзве талеркі, а паміж імі паставіў келіх з віном. – Вось, глядзі... Тут, дзе салата, – Польшча...

Рудольф усміхнуўся і бадзёра кіўнуў.

– А дзе парэшткі курыцы – Расія. Паміж імі – радзіма маіх бацькоў. Цяпер жа і там, і там, – Адам тыцнуў пальцам на салат і віно, – Расійская імперыя...

Невядомасць новага гістарычнага мацерыка, было заўважна, зацікавіла да таго скаванага і напружанага Рудольфа. Ён расшпіліў на пінжаку некалькі верхніх гузікаў і зноў спытаў: – Дык твой бацька быў паўстанцам... дыктатарам, як і Напалеон?

– Ды не, – Адам прыхінуўся да стала і распавіў свае каштанавыя вусы. – Кіраўніком паўстання супраць расійскага цара ў тым краі быў іншы чалавек... – Адам задумаўся і махнуў шырокай даланёй. – Забыў прозвішча... Гэта быў, калі памятаеш гісторыю французскай рэвалюцыі, Марат і Рабесп'ер у адной асобе.

– Цікава, – Рудольф расшпіліў усе гузікі на пінжаку і паправіў гальштук. – І даўно тое было?

– У 1863-м, за год да майго з'яўлення.

– А сам ты выкладаеш?

– Так. А калі пачала расці гэтая вежа, – Адам кіўнуў на

рыштаванні жалезнай спаруды, – стаў адным з арміі інжынераў на яе будаўніцтве.

Яны дапілі віно і выйшлі на вуліцу. На Марсавым полі, дзе і вырастала Эйфелева вежа, ужо збіраўся кастрычніцкі прыцемак, адагнаны з Сены агнямі Енскага моста. На тратуарах паменела людзей, зрэдку праязджаў экіпаж, на лаўках шапталіся закаханыя пары.

– А чым ты тут непасрэдна займаешся? – спытаў Рудольф і схаваў пенснэ ў верхнюю кішэньку пінжака.

– Заклёпкамі, – Адам ускудлаціў свой густы «вожык», усміхнуўся, і ад вачэй разышліся маладыя маршчынкі. – Праз іх я і патрапіў на гэтую грашавітую будоўлю. Уяўляеш, ва ўсёй канструкцыі неабходна змацаваць 18 тысячаў металічных дэталюў. А яны – ад адной да дзясяткаў тон вагой! І па праекце трымацца будуць на двух з паловай мільёнах балтоў-заклёпак. А яны, як разумееш, мусяць быць мацнейшымі за асноўны метал. Вось я і сачу за іх закалкай. Ну ды ты і сам як інжынер ведаеш...

Рудольф узняў бровы і загаварыў, як на лекцыі: – Трываласць металу можна значна павысіць шляхам ягонага высокага награвання, а затым – хуткага астуджвання. Пажадана – у вадкасцях.

– Так. На шчасце, мае загатоўкі аказаліся наймацнейшымі – і мяне ўзялі на працу. Ну а працэс загартоўкі металу, прызнаюся, падгледзеў яшчэ падчас студэнцкай практыкі ў адной з правінцыйных кузняў...

Яны – маладыя, няўрымслівыя, амбітныя – маглі прагаварыць пра свае клопаты бясконца, але кожнага зранку чакала праца, а таму мусілі развітвацца. Абмяняліся адрасамі, дамовіліся пра новыя сустрэчы – і разышліся.

Дома састарэлы Казімір Мацкевіч ужо збіраўся класціся спаць, калі ўзбуджаны сын абняў яго і нечакана выдыхнуў: – Нешта ты даўно не расказваў мне пра свае маладыя гады...

Бацька сеў на ложка, уважліва паглядзеў на сына – і

ўсміхнуўся: – Я ўжо драмлю, прабач. А калі табе не спіцца – ты ведаеш тую шафу. Вазьмі і пачытай...

II

У той жа час праз вуліцу ад кавярні «Vikon», яшчэ бліжэй да Сены і будоўлі Эйфеля (з жаўтком вечаровага сонца над ёй) у асобным пакоі рэстарачыі «Viktoire» вячэралі дзве пары, якія таксама мелі дачыненне да Расійскай імперыі. Прамое – малады палкоўнік Віктар Аляксандравіч Берг з прыгажуняй-жонкай Елізаветай і, – дачыненне ўскоснае, – нямецкая сям’я Люцыусаў, Генрых і Клара. У агульнай вандроўцы мужчыны правялі два тыдні, і, паколькі сумесная дарога збліжае найбольш, збоку выглядала: на вячэру сабраліся сябры дзяцінства. І мова іх была дзіўная: адны гаварылі па-расійску, устаўляючы там-сям нямецкія словы, другія – па-нямецку з расійскім акцэнтам.

Віктар Аляксандравіч, мужчына статнай знешнасці гадоў пад сорок, з іскрыстымі зрэнкамі пад далікатным пенснэ, з крыху азызлаватым тварам, знаходзіўся ў незвычайна прыўзнятым настроі. Гэта была яго першая паездка за мяжу. Пасля адносна спакойнай гарнізоннай службы і выкладчыцкай працы ў Ваеннай акадэміі яму ўсміхнулася службовая фартуна: стараннага афіцэра прызначылі начальнікам статыстычнага аддзела Канцылярыі Генштаба Ваеннага міністэрства. Заробак канторскага справавода не надта радаваў, але адначасова Віктару Аляксандравічу дазволена было застацца і на ранейшай пасадзе ад’юнкт-прафесара ў Ваеннай акадэміі – па сумяшчэнні. Неўзабаве ён быў узведзены ў палкоўніцкі чын. Упершыню сямейны даход перарос расход, і па свабодных вечарах, хоць і рэдкіх з прычыны занятасці на службе, Віктару Аляксандравічу часцей заўсміхалася яго

маладая жонка. І яны пачалі ўжо нават думаць пра нашчадкаў, а каб вырвацца са сталічных клопатаў ды крыху падправіць здароўе, вырашылі ажыццявіць даўнюю мару: з'ездзіць за мяжу. Ну а куды ехаць з Расіі, калі не ў Парыж?

Адпрошвацца ў адпачынак доўга не давялося. Не спатрэбілася нават прадугледжанага ў такіх выпадках рапарта. Начальнік Канцылярыі генерал-лейтэнант Мікалай Львовіч Лобіч быў упартым халасцяком з арыгінальным быццёвым распарадкам. Ён прачынаўся каля дзясятай раніцы, піў гарбату і гадзіны з дзве працаваў. Затым адчыняў дзверы кабінета, каб выслухаць ад падначаленых даклады. У 3-4 дня ехаў у Сельскагаспадарчы клуб абедаць. Чаму менавіта туды? Неяк прызнаўся, што толькі там цяпер «Руссю пахне». Затым быў на працы да апоўначы, пасля чаго выпраўляўся ў той жа клуб гуляць у карты – да 3-4 раніцы. Праз тую гульню заўсёды быў без грошай, хоць і меў з узнагароднымі ўтрыманне каля трынаццаці тысячаў у год... Падобныя аказіі пераканалі яго ў тым, што вайскоўцам колькі ні дай грошай – усё роўна будзе мала, а таму – няма чаго рабаваць казну! Не снедаў сам і меркаваў, што не варта тым забяспечваць на службе і ніжэйшых чыноў. Ну і, да ўсяго, не ўхваляў шлюбы, паколькі быў перакананы ў шкоднасці іх у службе. А маладым жанацікам напачатку нават спачуваў. Аднойчы пасля даклада палкоўніка Берга ў тоне строгай вымовы начальнік Канцылярыі генерал-маёр Лобіч заявіў, што той можа не з'яўляцца перад яго светлымі вачыма да сярэдзіны восені, пакуль у Ваеннай акадэміі не пачнуцца заняткі. Гэта і быў завуаляваны дазвол – хоць і павайсковаму грубы – на адпачынак.

– З цябе ўсё роўна толку – як з казла малака, – падагульніў генерал. – Гаворыш, а ў вачах вунь – жончыны цыцкі скачуць...

Так і выбраліся Бергі ў Парыж. Па дарозе, праўда, запланавалі паваляцца ў лячэбных грязях (найперш

Елізавета – каб вырашыць жаночыя сакрэты) ды папіць гаючых водаў (падлячыць мужаў страўнік). Збіраліся старанна: паскуплялі па Пецярбурзе ўсе дарожныя даведнікі і без стомы распытвалі знаёмых, каму пашчасціла пабываць «за кардонам». Выпраўлялі ў вандроўку Бергаў, здавалася, усе канцылярскія службоўцы Генштаба... Па Варшаўскай чыгунцы ў звычайным вагоне другога класа за двое сутак (з перасадкамі, амаль без сну) дабраліся праз Вільню, Горадню, Беласток, Варшаву, Уроцлаў да свайго першага прыпынку ў горным сілезскім Зальцбруне. З задавальненнем ездзілі на конным экіпажы па прыгожых горных мясцінах да старадаўняга замка. Вечарам пілі каву ў санаторнай рэстарачыі. Ну, а перад сном аддаваліся водна-гразевым працэдурам. Пашанцавала і з доктарам, патомным аўстрыякам, які, па расповедах, аб'ездзіў паўсвету, вывучаючы ўплыў клімату на розныя чалавечыя хваробы, а цяпер штовосень практыкаваў у Зальцбруне.

На адным з «водных сеансаў» Віктар Аляксандравіч Берг і пазнаёміўся са шчырым і сяброўскім арыстакратам Генрыхам фон Люцыусам. Ён лячыў ці то гастрыт, ці то язву.

– Прабачце, вы – не з Прусіі? Падаецца, у вас не зусім нямецкае вымаўленне... – звярнуўся да Берга на другім ці трэцім сеансе фон Люцыус. Яны сядзелі на тэрасе ўдвох і любаваліся ціхім адвячоркам, пацягваючы з гліняных піялаў мінеральную ваду. Палкоўнік расправіў каўнер махровага халата і, павярнуўшыся да суразмоўцы, старанна адрапартаваў: – Дазвольце назвацца: падданы яго вялікасці расійскага імператара Віктар Берг. А з кім маю гонар лекавацца?

– Генрых... Генрых фон Люцыус, – знаёмец хітнуў галавой, усміхнуўся і ўзняў піялу. – Накіроўваюся ў Парыж, каб праведаць жонку, у якой заканчваецца тэатральны гастрольны тур, і нагадаць ёй пра шлюбны абавязак. Ну а затым забраць яе ў Пецярбург.

- У Пецярбург?! - ажно прыўзняўся Берг. - Вы паедзеце ў Пецярбург?

- Так. Служу там дарадцам нямецкага пасольства. - Голас Люцыуса напоўніўся стомнымі бястраснымі нотамі. - Пад ачолам яго эксцэленцыі пасла графа Пурталеса. Можа, чулі пра такога?

- Безумоўна, яго рэзідэнцыя на Вялікай Марскоў, у асабняку непадалёк ад «Асторыі».

Цяпер ужо ў неўразуменні ўзляцелі густыя бровы Люцыуса: - Вы нават ведаеце, дзе гэта?..

- Ну так... Мы жывём у Пецярбурзе, я на службе там... па ваеннай лініі.

Генрых фон Люцыус яшчэ доўга выказваў сваё здзіўленне нечаканай сустрэчай, пасля чаго прапанаваў сваю кампанію ў падарожжы да Парыжа, балазе ў яго таксама заканчваўся санаторны тэрмін.

- Першы прыпынак зробім, натуральна, у Вене. Затым праз Зальцбург - у Люцэрн. Рэкамендую чыгункай дабрацца да цудоўнейшай гары Пілатус... Перакананы, што чалавеку з такім прозвішчам - Берггара - гэта будзе цікава! Паплаваем па тамтэйшым возеры, а адтуль - у горна-альпійскі Андэрмат! Я пакажу вам знакаміты Чортаў мост, які пасля перавала Сен-Гатард з баямі пераадольваў ваш Сувораў! Затым паўз каскады бурлівай Роны конна дабярэмся да чыгункі і - наперад да казачнага Мантро на Жэнеўскім возеры! І - праз Понтарлье - у Парыж! Згодны? Толькі не кажыце, што не зможаце...

Ну хто ж ад такога адмовіцца?!

І ўсё было найвыдатна. Праўда, апошнія суткі дарогі па Францыі даліся цяжка: вагон адчайна хістала (напэўна, спазняліся), і ноччу не спалася... - Я думаў, што буду нудзіцца ў самоце, а тут лёс падараваў мне радасць сумеснага падарожжа ў вашай прыемнай кампаніі! - фон Люцыус пры развітанні быў нястомна галантны і мілы. Яго

дойч здаваўся мяккім і напеўным, амаль родным. – Жадаю вам прыемных дзён у Парыжы. Ну і, спадзяюся, не адмовіце мне яшчэ ў адной сустрэчы. Хачу пазнаёміць вас са сваёй палавінкай. На жаль, у Клары ўжо закончыліся гастролі, на спектакль запрасіць не магу. Але... ведаю някепскі рэстаран – «Viktoire», каля Марсавага поля, насупраць Енскага моста. Рахунак прашу дазволіць аплаціць мне. Да сустрэчы а сёмай вечара заўтра... І вось яны – Люцыусы і Бергі – за шыкоўным сталом з па-французску вытанчанай вячэрай. З п’яністым віном і нядаўнімі ўспамінамі.

– Клара, ты не паверыш! – ажыўлена жэстыкуляваў Генрых. На яго высокі лоб спадаў залацісты чуб, які нашчадак тэўтонцаў мусіў раз-пораз укладваць за вуха. – На зальцбрунскім курорце я паспытаў «татарскі біфштэкс»! Гэта штосьці... Мы доўга хадзілі па ўзгор’і і страшэнна прагаладаліся. Папрасілі ў бліжэйшай сталоўцы чаго-небудзь гарачага, грунтоўнага. А там – толькі лёгкія халодныя закускі... І тады мой сябар Віктар настойвае на мясной порцыі. Нам і прапанавалі той біфштэкс. Ты ж ведаеш, Клара, як я люблю біфштэкс, таму ахвотна пагадзіўся. А нам падалі накрышанае сырое мяса ў анчоўсах з сырой цыбуляй! Аднак з якім імпэтам мы яго знішчылі – ты б бачыла!..

Сябрына смяялася. Генрых узнімаў келіх, смачна выпіваў і няспешна закусваў, моцныя жаўлакі абуджаліся на прадаўгаватых сківіцах.

Віктар – як сапраўдны палкоўнік – прапанаваў тост за прысутных дам. Выпіў, задаволена прысеў і паправіў на манжэтах срэбныя зацінкі, – здавалася, што яны нязграбна чапляліся за канты рукавоў пінжака (аніак не мог прывыкнуць да цывільнай вопраткі). У гэты момант пад бляскам пенснэ ў ягоных зрэнках закіпаў шакалад.

– Але вы, гер Генрых, пасля зальцбрунскага «татарскага біфштэкса» напоўніцу адыграліся ў Зальцбургу, – Берг

ахвотна працягнуў недалёкія ўспаміны.

Зальцбург

– Памятаеце прапанаванае вамі венгерскае віно?! Такі душэўны рэстаран, як простая забягалаўка, дзе нават на сталах не было сурвэтак? Я замовіў тады нам два па паўлітра, аднак кельнер прапанаваў спачатку толькі па чацвярціне... І гэтага хапіла, каб звязаць нам ногі! Мы яшчэ з гадзіну не маглі адарвацца ад лаваў... – А мне здавалася, Генрых, што ты збіраўся па дарозе да мяне падлячыць страўнік, а не дабіваць сваю печань, – падтрымала размову чароўная Клара, і ўсе бадзёра засмяліся...

Развітваліся запозна – з настойлівай прапановай Бергаў сустрэцца ў Пецярбургу, ужо на іхняй кватэры.

– Адмова будзе прыроўнена да абвяшчэння вайны! – катэгарычна ўзняў указальны палец Берг, і пад яго чорнымі вейкамі і брывамі ўспыхнулі гарэзныя іскаркі. – А насамрэч

выдатна, што нашыя краіны – саюзнікі. Гэта, я вам скажу, не Англія якая... – ён пракаўтнуў недагаворанасць і прапанаваў «аглаблёвы» тост за дружбу сваіх народаў ды імператараў.

Да брытанцаў палкоўнік Берг таксама не меў асаблівай антыпатыі. Англія згадалася падсвядома: ён адно ведаў, што яшчэ з вясны адносіны з ёй праз уплыў на радовішчы Каспійскага мора абвастрліся, і тое падштурхнула Генштаб да ідэі стварэння асобнага Закаспійскага корпуса, «Палажэнне аб кіраванні і каштарысе» якога перад адпачынкам і распрацоўваў начальнік аддзела Канцылярыі Ваеннага міністэрства палкоўнік Берг.

III

Каліноўскі ўзышоў на шыбеніцу ў дваццаць пяць гадоў – ягоны цяперашні ўзрост... Згадка аб тым неяк упершыню настолькі моцна ўзварушыла Адамавы пачуцці, што, не зважаючы на позні час, ён доўга не мог заснуць. Ціха зачыніўся ў бацькавым кабінёце, пабольшыў святла, акуратна расклаў на старым дубовым сталё папкі з дакументамі, адозвамі, лістамі, газетнымі выразкамі...

Вось сшарэлы, падобны на ўлётку «Сцяг свабоды»: «Упэўненыя ў сваіх сілах, падтрыманыя дзейным прызнаннем краю, па загадзе цэнтральнай улады Народа мы ўзнялі наш сцяг над атрадам працаўнікоў Беларусі...» Адам прачытаў уголас і ў які ўжо раз падзівіўся мяккай звонкасці мовы сваіх бацькоў. Яго ўжо з гадоў шасці пачалі вучыць ёй, а затым прыйшла і польская, і расійская. Акрамя, натуральна, французскай, мог гаварыць і па-нямецку, але па сцежцы гуманітарыя не пайшоў.

«...Гэта барацьба святая, – чытаў далей Адам, – яна за цэласнасць распаласаваных земляў, за ўласнасць абяздоленых у сваёй айчыне сыноў!.. Дык да зброі! Да зброі,